

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2916>

Number: 35 , p. 259-270, Summer I 2015

Yayın Süreci

Yayın Geliş Tarihi

18.05.2015

Yayınlanma Tarihi

15.07.2015

İNSAN-I KÂMİL - GÜZEL AHLAK İLİŞKİSİ¹
*THE RELATIONS BETWEEN THE PERFECT HUMAN AND GOOD
MORALS*

Yrd. Doç. Dr. Necmettin ERGÜL

Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Özet

Tasavvuf'un ele aldığı üç önemli ana konudan birisini insan oluşturmaktadır. Bu ilim dalında insanın bütün yönleri inceleme konusu olmakla birlikte özellikle mânevî cephesi keşfedilmeye çalışılmıştır. İnsan, vahdet-i vücûd ekolüne mensup mutasavvıflar tarafından insan-ı kâmil telakkisi çerçevesinde Cenab-ı Hakk'ın en yüksek derecede muhatabı olarak ele alınmış, onun hem süflî hem de ulvî yönleri tafsilatlı bir şekilde tahlile tabi tutulmuştur. Güzel ahlakın, adı geçen insan-ı kâmil telakkisinin oluşumunda ne derecede etkili olduğunun bilinmesinde yarar olacağı düşünülmektedir. Biz bu makalemizde konuyu, "giriş" bölümünü müteakiben "insan-ı kâmil telakkisi", "insan-ı kâmil telakkisi'nin kitap ve sünnet'te yer alan kaynakları", "güzel ahlak" ve "insan-ı kâmil-güzel ahlak ilişkisi" olmak üzere beş başlık altında incelemeye ve değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İnsan, İnsan-ı Kâmil, Vahdet-i Vücûd, Tecellî, Tenezzülât-ı İlâhiyye

Abstract

One of the three major main subjects which Sufism has studied is human being. Although all aspects of human being has been examined by this field of science, especially the spiritual facade has been tried to be explored. Human being, within the framework of the perfect human being understanding, has been analysed by Sufis belonging to the school of wahdat al vucud as the highest collocutor of Almighty Allah and both his sublime and inferior aspects has been examined in details. In our article, we will try to evaluate the relations between the perfect human and good morals.

Key Words: Human, Perfect Human, Wahdat al Vucud, Reflection, Divine Speech Reduction

¹ Yrd. Doç. Dr. Necmettin ERGÜL. Bu makale 22.04.2015 tarihinde Adıyaman Üniversitesinde Kutlu Doğum Programında, aynı başlığı taşıyan panel sunumu esnasında vefat eden Necmettin Ergül Hocanın, panelden hemen önce "Makalemi bitirdim, paneldeki sunumum sonrası dergiye göndereceğim." dediği son makalesi olup bu dergiye merhumun anısına dostları tarafından gönderilmiştir. JASSS dergisi olarak hocamıza Allah'tan rahmet dileriz.

GİRİŞ

Doğuş devrinden itibaren mutasavvıflar, mahlukat içerisinde yegane şuur sahibi varlık olan insanı, bütün yönleri ile tanımaya ve özellikle onun manevî cephesini keşfetmeye çalışmışlardır. İnsan, vahdet-i vücûd ekolüne mensup mutasavvıflar tarafından insan-ı kâmil telakkisi çerçevesinde Cenab-ı Hakk'ın en yüksek derecede muhatabı olarak ele alınmakta, onun hem süflî, hem de ulvî yönleri tafsilatlı bir şekilde tahlile tabi tutulmaktadır.

İbnu'l-Arabî tarafından sistemleştirilen vahdet-i vücûd ekolünde ele alınan "insan-ı kâmil" telakkisi, tasavvuf felsefesinin önemli konularından birisini oluşturmaktadır.

"İnsan-ı kâmil" kavramı, "insan" ve "kâmil" kelimelerinden oluşan Arapça "el-İnsanu'l-Kâmilu" şeklinde bir sıfat tamlamasıdır. İnsan-ı kâmil'in sözlük anlamı, olgun insan²; terim anlamı ise, Allah'ın her mertebedeki tecellîlerine mazhar olan insan demektir³.

İnsan-ı kâmil, vücûd mertebelerinin en sonuncusu olup, "vücûd-ı mutlak"ın en son ve en kâmil mânada tecellî ettiği mazhardır⁴. Bir başka ifade ile bütün mertebeleri, yani cismanî, nuranî, vahdet ve vâhidîyet mertebelerini câmi olan "insan-ı kâmil", "vücûd-ı mutlak"ın son tecellîsi ve son libası olarak kabul edilmektedir⁵. Muazzam bir ruhanî kudretle te'yit ve varlık hakkında en yüce bilgilerle teçhiz edilmiş olan "insan-ı kâmil", bu nedenle derin ve sâkin bir ummân görünümündedir⁶.

Yaratıcı her insana doğuştan "insan-ı kâmil" olma kabiliyet ve yeteneği vermiştir. Nitekim Abdurrezzâk Kâşânî'ye göre, "tekvin" ve "ibdâ"dan müteşekkil, "emir" ve "halk" âlemlerinden mürekkep bir varlık olan insan, Allah'ın yeryüzünde emirlerini îfâ etmek, mahlûkâtını idâre etmek, işlerini tanzim edip, düzenlerini korumak ve onları Allah'a itâata dâvet etmek üzere Allah ahlâkıyla ahlaklanmış, evsâfiyla muttasıf ve O'nun suretinde yaratılmış bir halifesidir⁷.

İnsanın yapısında meleklerin bilmedikleri "muhabbet" ve "mârifet" sırrı denilen yer ve göklerin sırrı mevcuttur⁸. Bu sır, "vücûd-ı hakîkî"nin bütün isim ve sıfatlarıyla en mükemmel mazharda tecellî ederek kendisini, mahlûkâtına tanıtma ve sevdirmeye irâdesinin sırrıdır⁹.

Yaratılışın temelinde yer alan bu "muhabbet" ve "mârifet" sırrı, "vücûd-ı hakîkî"nin, bütün isim ve sıfatlarıyla, en mükemmel mazhar olan "insan-ı kâmil"de tecellî etmesine sebep olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, insanın Allah'a ibadet etmek için yaratıldığını ifade etmektedir¹⁰. Esasen insan, "mün'im-i hakîkî"nin nîmetlerini görüp, yaratıcıyı tanınması, bilmesi, muhabbet beslemesi ve bunların mukâbilinde şükür olarak târif edilen ibadetleri îfâ etmesi için yaratılmış bulunmaktadır¹¹.

İnsan, hem ulvî hem süflî, hem ruh hem nefis, hem gayb hem de şehâdet âlemlerinin vasıflarına sahip olması ve kendisine "esmâ"nın yani eşyanın (veya yaratıcının) isimlerinin

² Süleyman Uludağ, Tasavvuf İstılahları, Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf Adlı Eser İçerisinde, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s. 288; Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, V. bsm., Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 314

³ Mehmet S. Aydın, "İnsân-ı Kâmil", DİA, İstanbul 2000, XXII, 330

⁴ Ahmed Avni Konuk, Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi, (haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın), İstanbul 1994, II, 30

⁵ Konuk, age., I, 67

⁶ Toshihiko İzutsu, İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Abahtar-Kavramlar, çev. Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1998, s. 396

⁷ Necmettin Ergül, Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vîl fi Dekâiki't-Tenzîl Adlı Eserinin 1.Cildinin Tahkik ve Tahrici, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003, II, 93

⁸ Ergül, age., II, 96

⁹ Ergül, age., II, 68, 496

¹⁰ Zâriyât, 51/56

¹¹ Ergül, age., II, 68, 496

öğretilmesi nedenleriyle diğer canlılardan daha güzel bir biçimde¹² yaratılmıştır. O kendisindeki ilâhî cevher (insanî ruh) nedeniyle, meleklerden daha üstün olabileceği gibi yine kendisinde mevcut olan nefis sebebiyle hayvandan daha aşağı bir dereceye¹³ de düşebilmektedir.

İbnu'l-Arabî'ye göre cemadat, nebatat ve hayvanat, yaratılıştaki kendileri için çizilen sınırları aşamamaktadırlar. Bu nedenle insan, fıtraten mükellef olduğu vazifelere riayet ederek, camit, nebat ve hayvandaki kemal sıfatları kazanması halinde, onlardan daha üstün bir dereceye ulaşabilmekte, aksi takdirde camitlerden de aşağı bir dereceye düşebilmektedir. Bir başka ifade ile insan, cemadat, nebatat ve hayvanatta doğuştan var olan iyi ve mükemmel vasıfları elde edebildiği oranda terakki etmekte, aksi takdirde tedenni etmektedir. Cemadat, nebatat ve hayvanatta var olan iyi ve kemal sıfatlar, doğuştan sahip oldukları kabiliyetlerle hareket etmeleri nedeniyle, verilen emirleri harfiyen yerine getirmeleri, Yaratıcı'yı mütemadiyen lisan-ı halleriyle zikretmeleri ve verilen nimetlere karşı da yine lisan-ı halleriyle şükretmeleridir.

Tasavvuf düşüncesine göre, varlıklar içerisinde yalnızca insanda bulunan ruh-ı insanî, onu diğer varlıklardan ayıran en önemli hususiyettir. İnsanın yegâne mümeyyiz vasfı budur. İnsandaki bu ruhu, Cenâb-ı Hakk kendisine izafe etmekte¹⁴ ve onun "emir" âleminden olduğunu haber vermektedir¹⁵. İnsan sahip olduğu tabîî, nebatî ve hayvanî nefis/ruh itibariyle fizik âlemdaki bütün varlıklarla ortak özellikler taşıırken, "ruh-ı insanî"si itibariyle de metafizik âlemin hususiyetlerini haiz bulunmaktadır¹⁶.

Vahdet-i vücûd telakkisine göre bütün mevcudat, vâcibu'l-vücûd'un esmâ ve sıfatlarının tecellîgâhıdır. Ancak bütün mahlûkat, yaratıcının esmâ ve sıfatlarını aynı derecede aksettirememektedirler. Her mevcud, kendi istidat ve kapasitesine göre Hakk'ın ancak bir ismini veya sıfatını aksettirebilmektedir. Mahlûkat içerisinde yaratıcının bütün esmâ ve sıfatlarının tecellî ettiği tek âyine, insandır. İnsanlar arasında da Hakk'ın bütün esmâ ve sıfatlarının kâmil mânada tecellî ettiği âyine, "insan-ı kâmil" dir.

Sufler insanı, "âlem-i sağır"; kâinatı da "insan-ı kebir" olarak tarif etmektedir. İnsan, kâinatın küçük bir numunesi ve özeti; kâinat ise insanın büyütülmüş şeklidir¹⁷.

Tasavvufî düşünceye göre insan, akıl sahibi olması, Allah'ın sureti üzere yaratılması¹⁸ ve en ağır emaneti yüklenmesi¹⁹ nedenleri ile Allah'ın yeryüzündeki halîfesi sayılmaktadır.

Bu makalemizde "insan-ı kâmil-güzel ahlak ilişkisi"ni, "giriş" kısmını takiben "İnsan-ı kâmil telakkisi", "insan-ı kâmil telakkisi'nin kitap ve sünnet'te yer alan kaynakları", "güzel ahlak", "insan-ı kâmil-güzel ahlak ilişkisi" ve "sonuç" kısımları ile birlikte altı başlık altında ele almaya çalışacağız.

A. İnsan-ı Kâmil Telakkisi

H. III. asra kadar amelî ve ahlakî bir mahiyet arz etmekte olan İslam Tasavvufu'nun bu doğuş döneminde "insan-ı kâmil" kavramına rastlanılmamaktadır. Tasavvufun nazarî/teorik

¹² Tîn, 95/4

¹³ Ferit Kam-M. Alî Aynî, İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 216-217

¹⁴ "Ona kendi ruhumdan üfledim". Sâd, 38/ 72

¹⁵ "Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh Rabb'im'in emrindedir. Size ancak az bir ilim verilmiştir". İsrâ, 17/85

¹⁶ Osman Türer, Tasavvufî Düşüncede İnsan, Tasavvuf Dergisi, sayı: 5, Ankara 2001, s. 11

¹⁷ H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 2000, s. 302

¹⁸ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, Mevsûatü's-Sitte, el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, "İsti'zân" 1, (VII, 125)

¹⁹ Ahzâb, 33/72

yönünün de oluşmaya başladığı bu dönemden sonra Nur-ı Muhammedî/Hakikat-i Muhammediyye görüşünün şekillendiği görülmektedir²⁰.

İslam dünyasında Aristo Felsefesi ve Yeni Eflatunculuk yaygınlaşmaya başladıktan sonra, felsefeyi benimsemeyen çevrelerde bile, akl-ı evvel, akl-ı kül, feyz ve ruh-ı küllî gibi mefhumlar, Müslümanlarca fazla yadırganmamıştır. Hz. Peygamber (s)'in yaratılışı ve nûru ile ilgili baştan beri mevcut olan bazı hadisler, bu vesile ile aktüel hale gelmiş ve "Nur-ı Muhammedî" görüşü şekillenmiştir. Yani bu telakkînin gündeme gelmesi dış etkilere olmuştur da, buna vücûd veren malzeme ve bunun aslı unsuru, İslam kaynakları arasında mevcuttur²¹.

Farklı mutasavvıflar tarafından değişik isimlerle imâ ve işarette bulunan "insan-ı kâmil" kavramı, ilk defa İbn Arabî tarafından kullanılmış, daha sonra Aziz Nesefî (ö.1300), Ferganî (ö.1300), Abdulkerim Cilî (ö.1417), ve İbrahim Hakkı Erzurumî (ö.1780) gibi birçok mutasavvıf, İbn Arabî'den etkilenecek, "insan-ı kâmil" konusunda eserler yazmışlardır.

Mutasavvıflara göre, "Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, mahlûkatı yarattım ki bilineyim"²² kudsi hadisi gereğince kâinatın yaratılış sebebi "hubb/sevgi", "zuhûr/tecellî" ve "mârifet/bilinmek"tir. Cenâb-ı Hakk bilinmeyi ve tanınmayı istemesi nedeniyle kâinatı yaratmıştır.

Mutasavvıflar tarafından Vücûd-ı Mutlak'ın tecellîsi, bilinmesi ve tanınması aşağıdaki şekilde izah edilmektedir:

Hakkıyla mârifet/bilinmek, ilâhî sureti kabule uygun bir boy aynası ile mümkün olduğundan, uluhiyetin latif vücûdu, ilâhî suretin kalıba dökülmesini kabul edebilecek kesif bir merteye olan âlem-i şهادette tecellî etmiştir. Şهادet âlemi her ne kadar ilâhî isimlerin hüküm ve eserlerinin zuhûruna müsait ise de, tamamen parlak bir ayine olmadığından, ilâhî suret onda tamamen zâhir olmamaktadır. Bu nedenle şهادet âleminde ilâhî sureti parlak bir şekilde yansıyacak olan Âdem yaratılmıştır. Bu şekilde Âdem, şهادet âleminin cilası mesabesinde olmuştur. Âlem, Âdem'in vücûdu ile parlak bir ayine olduğundan "Mutlak Hakk", onda ilâhî suretini tam olarak müşahade etmektedir²³.

Mutasavvıflar yukarıda sözü edilen kudsi hadise dayanarak varlık mertebelerini, üçlü, dördü, beşli, altılı ve yedili tasnifler ile izah etmektedirler²⁴. Biz meşhur olan üçlü, beşli ve yedili tasnifleri zikretmekle yetineceğiz.

Üçlü tasnife göre: 1. Zât mertebesi 2. Sıfât mertebesi 3. Ef'âl mertebesi²⁵

Beşli tasnife göre: 1. Ahadiyyet 2. Vâhidiyyet 3. Merteye-i ervâh 4. Merteye-i misâl 5. Merteye-i şهادet. Bu tasnifte taayyün-i evvel ve taayyün-i sâni mertebelerinin, vâhidiyyet mertebesi çatısı altında; merteye-i insanın da, merteye-i şهادet çatısı altında toplandığı görülmektedir²⁶.

Yedili tasnife göre: 1. "Lâ-Taayyün" mertebesi. Buna "ehadiyyet" mertebesi de denir. 2. "Taayyün-i evvel" mertebesidir. 3. "Taayyün-i sâni" mertebesidir. 4. "Ervâh" mertebesidir. 5. "Misâl" mertebesidir. 6. "Ecsâm" mertebesidir. 7. "İnsan" mertebesidir²⁷.

²⁰ Mehmet Demirci, "Nûr-ı Muhammedî", DEÜİFD, sayı: 1, İzmir 1983, s. 249

²¹ Demirci, agm., s. 249

²² İbn Teymiye, Zerkeşî, İbn Hacer ve Suyûtî gibi âlimler bunun hadis olmadığını belirtmektedirler. Ancak Alî el-Kârî, mânasının sahih olduğunu ifade etmektedir. Bk. Muhammed b. İsmail Aclûnî, Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis alâ elsinetî'n-nâs, Müessesetü menâhîl'l-irfân, Beyrut ts./Mektebtü'l-gazâlî, Dimaşk ts., II, 132, hadis no: 2016

²³ Konuk, age., I, 61

²⁴ Mahmud Erol Kılıç, Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş, III. bsm., Sufi Kitap, İstanbul 2011, s. 268

²⁵ Ergül, age., I, 158

²⁶ Kılıç, age., s. 268-269

²⁷ Kılıç, age., s. 268-269

Bu mertebelerin her biri, bir sonrakinin bâtnı ve hakikati; bir öncekinin de zâhiri ve tecellîsidir. Bütün mertebelerinin bâtnı ve hakikati, Allah Taâlâ'nın "zât" mertebesidir. Bu "zât" mertebesinden Allah'ın sıfatları; sıfatlardan isimleri; isimlerinden de fiilleri, yani şهادet âlemi zuhur etmiştir²⁸.

"Vücûd-ı Mutlak"ın bütün mertebe ve tavırlarının tecellî ettiği yer, âlem ve onun hulasası olan Âdem'dir. Âlemsiz ve Âdem'siz Allah'ı görmek, mümkün değildir. İnsan-ı kâmilde zât, sıfat, esmâ ve ef'âl birlikte bulunmaktadır. Bu mertebe, "Vücûd-ı Mutlak"ın en kâmil mânada tenezzül ettiği ve "insan-ı kâmil" de denilen "vücûd"un yedinci mertebesidir²⁹.

Tasavvufî düşünceye göre, Hz. Muhammed (sav)'in manevi şahsiyeti (ruhu, nuru, hakikati), varlık ve tecellî mertebelerinin ilk safhasını yani 'ilk taayyün' mertebesini; dünyevi varlığı ise peygamberler zincirinin son halkasını (hâtemü'l- enbiyâ) teşkil etmektedir³⁰.

Kâşânî'ye göre (elif-lâm-mîm)'in "mîm"i, bütün sıfat ve fiilleriyle suret-i muhammediyye'de ancak ehlinin anlayabileceği bir şekilde gizlenmiş olan "zat"a işaret etmektedir. Bütün sıfat ve fiilleriyle birlikte zat, Allah'ın "ism-i a'zam"ıdır. "İsm-i a'zam"ın tezâhür ettiği mekân, "insan-ı kâmil"dir. Bu tecellî, en kâmil mânada bir tecellî olup, muhammedî surette vukû bulmaktadır³¹. Zat, sıfat ve ef'âl itibâriyle gizli olan ve "varlığın mertebeleri"ni teşkil eden üç âlem, tafsîlât itibâriyle üç olmasına rağmen gerçekte tek bir âlemdir. Bu âlem, ancak ehlinin anlayabileceği bir şekilde insanî surette tecellî etmektedir ki bu da "insan-ı kâmil"dir³².

Yukarıdaki ifadelerden Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının insan-ı kâmil'de tecellî ettiği, başka bir ifade ile insan-ı kâmil'in Allah'a ait bütün isim ve sıfatları en kâmil mânada taşıdığı anlaşılmaktadır.

"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Doğrusu O Halim olandır, Bağışlayan'dır³³" âyetinde, âlemdaki her varlığın Allah'ı tesbih ettiği belirtilmektedir. Hakk Teâlâ kendisini, istidâdları ve zâtî sınırları çerçevesi içinde her bir şeyde izhâr etmektedir. Her şey Hakk'ı sırf âlemden mevcut olması ile tesbih ve takdis etmektedir. Ama her bir şeyin ancak kendine has bir biçimde var olması dolayısıyla, her bir şey Hakk'ı diğer her şeyden farklı bir şekilde tesbih ve takdis etmektedir. Her bir şeyin ait olduğu varlık mertebesi ne kadar yüksekse, onun tesbih ve takdisi de o kadar büyük ve o kadar muhkem olmaktadır³⁴.

Başka bir ifade ile her varlık Hakk'ı, kendi istidat ve yetenekleri ölçüsünde tesbih ettiğinden bütün mahlukat, bir bakıma Allah'ı nakıs tesbih etmektedir. İnsan-ı kâmil ise, câmi varlığı ve bütün esmâ-i ilahiyeyi tezahür ettirmesi, ayrıca diğer mevcudatın zikir ve tesbihlerini de anlayarak, onlar adına küllî bir tesbihte bulunması nedeniyle, Allah'ı bütün isimleri ile ve kâmilten tesbih etmektedir.

a. İnsan-ı Kâmil Telakkîsî'nin Kitap ve Sünnet'te Yer Alan Kaynakları

Mutasavvıflar, daha çok "vahdet-i vücüt" düşüncesi çevresinde dönen Hakikat-ı Muhammediyye, dolayısıyla "insan-ı kâmil" fikrini temellendirmek için Kur'an ve hadise başvurmuşlardır³⁵.

²⁸ Türer, agm., s.10

²⁹ Konuk, age., I, 63

³⁰ Türer, agm., s.14

³¹ Ergül, age., I, 167

³² Ergül, age., I, 168

³³ İsrâ, 17/44

³⁴ İzutsu, age., s. 327

³⁵ Annamari Schimmel, Tasavvufun Boyutları, çev. Yaşar Keçeci, İstanbul 2000, s. 252.

Tasavvuf kaynaklarında, “insan-ı kâmil” telakkisine işaret eden âyet ve hadisleri aşağıdaki şekilde zikredebiliriz:

Âyetler: “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır³⁶”. “Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah’a mahsustur. Bütün işler O’na döndürülür. Öyle ise O’na kulluk et ve O’na tevekkül et. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir³⁷”. “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik³⁸.” “Biz ise ona sizden daha yakınız. Fakat siz göremezsiniz³⁹.” “Allah göklerin ve yerin nurudur⁴⁰.” “Sana gerçek surette biat edenler Allah'a biat etmiş olurlar. Allah 'ın eli, onların elinin üstündedir⁴¹.” “Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir⁴².” “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız⁴³.” “Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar⁴⁴”.

Hadisler: “Ey Cabir! Allah'ın ilk yarattığı şey, senin nebinin ruhudur⁴⁵.” “Adem su ile toprak arasında iken ben nebi idim⁴⁶.” “Sen olmasaydın, ben felekleri yaratmazdım⁴⁷.” “Allah Âdem'i kendi sureti üzere yarattı⁴⁸.” “Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, mahlûkâtı yarattım ki bilineyim⁴⁹.” “Kendini bilen Rabb'ini bilir⁵⁰”. “Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse, ben de ona harp ilan ederim. Kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle yaklaşamaz. Kulum bana nafilerle yaklaşmaya devam eder, neticede ben onu severim. Onu sevdiğimde onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden istediğinde mutlaka veririm. Bana sığındığında onu korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüde düşmedim. O ölümü sevmez. Ben de onun sevmediği şeyi sevmem⁵¹.”

B. Güzel Ahlak

İnsanın manevî seciyesini temyiz eden hususiyetlere ahlâk denilmektedir⁵². Ahlâk, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikler, huylar ve bunların etkisi ile ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür. Ahlak, sözlükte “seciye, tabiat ve din” gibi mânalara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur. Çoğunlukla insanın dış görünümü için “halk”, iç görünümü için “hulk” kelimeleri kullanılmaktadır⁵³.

³⁶ Rahmân, 55/27; ayrıca bk. Bakara/2, 30, 31; İsrâ/17, 70; Tîn/95, 4; Câsiye/45, 13; Kehf/18,65; Ahzâb/33, 21, 72; Enbiyâ/21, 107

³⁷ Hûd, 11/123

³⁸ Enbiyâ, 21/107

³⁹ Vâkıa, 56/85

⁴⁰ Nahl, 16/3

⁴¹ Feth, 48/1 O

⁴² Bakara, 2/115

⁴³ Kâf, 50/16

⁴⁴ Bakara, 2/186

⁴⁵ Aclûnî, age., I, 265, hadis no: 827

⁴⁶ Aclûnî, age., II, 132, hadis no: 2018

⁴⁷ Sağânî hadis olmadığını belirtmiş ancak Aclûnî, hadis olmasa da mânasının sahih olduğunu ifade etmiştir. Bk. Aclûnî, age., II, 164, hadis no: 2123

⁴⁸ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî, Mevsûatü's-Sitte, el-Kütübü's-Sitte ve Şurühuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, “İsti'zân” 1, (VII, 125),

⁴⁹ Acluni, age., II, 132, hadis no: 2016

⁵⁰ Acluni, age., II, 262, hadis no: 2532

⁵¹ Buhârî, age., “rikâk” 38, (VII, 190)

⁵² Cebecioğlu, age., s. 39

⁵³ Muhammed b. Mükrim b. Manzur el-İfrikî el-Mısırî, Lisânü'l-'Arab, (thk. Abdullah Ali el-Kebir, Hâşim Muhammed Şâzilî vd.), Dâru'l-meârif, Kahire 1981, II, 1245

Başta hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda “hulk” ve “ahlâk” terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar, “hüsnu’l-huluk”, “mehâsinu’l-ahlâk”, “mekârimu’l-ahlâk”, “el-ahlâku’l-hasene” ve “el-ahlâku’l-hamîde”; kötü huylar ve fenâ hareketler ise, “sûu’l-huluk”, “el-ahlâku’z-zemîme ve “el-ahlâku’s-seyyie” gibi terimlerle karşılanmaktadır⁵⁴.

“Mekârim-i ahlâk”, “ahlâk-ı hesene” ve “ahlâk-ı hamîde” olarak da isimlendirilen “güzel ahlak”, öfkeye hâkim olma, sabır, afv, müslümanlara yardım etme, doğruluk, hayâ, tevâzu, cömertlik, sözünde durma, şükür, Allah’tan sakınma, Allah ve insanlar hakkında hüsn-zan’da bulunma, nasihat etme, hayırlı işlere öncülük etme, insanlar arasında adaletli olma, Müslümanlar’ın işlerine önem verme ve sâihlere muhabbet besleme gibi Allah ve resûlu (s) açısından güzel görülen sıfatlardır⁵⁵.

Yumuşak başlılık, merhamet, şefkat, iffet, çalışkanlık, adalet, cömertlik, fedakarlık, feragat, isâr, mâlâyânî şeylerden uzak durmak, kişinin kendisi için istediğini başkaları için de istemesi ve benzeri vasıflar da “güzel ahlak” kapsamında değerlendirilmektedir.

İslâm ahlâkının esas kaynağı, Kitap ve Sünnet; örnek modelleri ise, Hz. Peygamber (s)’in terbiyesinde yetişmiş olan Ashâb ve Tâbiîn’dir⁵⁶. Mutasavvıfların geliştirdikleri ahlâk anlayışının temelini, bu iki kaynak oluşturmaktadır⁵⁷. Resûl-i Ekrem (s) hakkında, Kur’ân’da “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin⁵⁸” denilmekte, Hz. Âişe (ra.) tarafından da, bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber’in (s) ahlâkının Kur’ân ahlâkı olduğu belirtilmektedir⁵⁹.

Nesefî’ye göre insanı fikir buhranlarından kurtaran yegâne rehber, güzel ahlakır. Güzel ahlaklı olan bir kimseye hem dünyada hem de ahirette kötülük gelmez. Güzel ahlak sahibi olmak, hiç kimseye kötülük etmemek, hiç kimsenin kötülüğünü istememek, herkesin iyiliğini ve mutluluğunu arzu etmek demektir. Güzel ahlak, bizatihi mutluluk olduğu gibi, kötü ve fena huy da bizatihi mutsuzluk demektir⁶⁰.

Bu durumda İslâm’ın ruhu ve temeli, güzel ahlâk ile ahlaklanmaktadır denilebilir.

C. İnsan-ı Kâmil ve Güzel Ahlak

İnsan bünyesi hem ulvî âlemi, hem de süflî âlemi ihtivâ etmektedir. İnsanın maddesi (bedeni), süflî âlemden⁶¹ ruhu ise emir âleminde yaratılmıştır. İçerisindeki bu iki âleme âit unsurlar, kemallerine doğru gitmek üzere mütemâdiyen mücâdele hâlinededirler. Nefis ve nefse tâbi kuvvetler, süflî âlemi; ruh, kalp ve bunlara bağlı kuvvetler ise ulvî âlemi temsil etmektedirler. İnsan nefse, nefsin hevâ ve heveslerine tâbi olduğu müddetçe süflî âleme tedennî etmekte; ruh ve kalp gibi ulvî unsurlara boyun eğdiği takdirde de ulvî âleme terakkî etmektedir⁶².

İnsanın yaratılışındaki esas gâye, ulvî âleme yükselebilmesi ve Hakk’a vuslatıdır. İnsanın yaratılış sebebi, onu yaratıcıya yaklaştıran iyilikler ve bu iyiliklerde yarışmaktır. Bunlar, insanın esas hedefi olup, kemâle ermesini sağlamaktadır⁶³. İyiliğin, Resûlullah (s) tarafından

⁵⁴ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, DİA, İstanbul 1989, II, 1

⁵⁵ Mansûr Alî Nâsîf, et-Tâcu’l-câmiu’ li’l-usûl fi ehâdisi’r-resûl, III. bsm., Mektebetu Pamuk, İstanbul 1962, V, 47

⁵⁶ Ahmed Naîm, İslâm Ahlâkının Esasları, sad. Recep Kılıç, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 41

⁵⁷ Çağrı, “Ahlâk”, DİA, II, 1

⁵⁸ Kalem, 68/4

⁵⁹ Müslim b. Haccâc, Sahîhu Müslim, Mevsûatü’s-Sitte, el-Kütübü’s-Sitte ve Şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, “salâtu’l-müsâfirîn” 18, (I, 513), hadis no: 139

⁶⁰ İbrahim Düzen, Aziz Nesefî’ye göre Allah, Kâinât ve İnsan, Şanlıurfa İlâh. Fak. Geliştirme Vakfı Yay., Ankara 1991, s. 210-211

⁶¹ Ergül, age., II, 91

⁶² Ergül, age., II, 179

⁶³ Ergül, age., II, 179

bizzat “güzel ahlak” olarak tarif edildiği⁶⁴ dikkate alındığında, insanın iyilikler vasıtasıyla güzel ahlak sahibi olabileceği ve güzel ahlak sebebiyle de “kemal” derecesine çıkabileceği anlaşılmaktadır.

İnsan bünyesinde ilâhî bir cevher olarak yer alan “ruh”, zahirden batına doğru bir takım latifelere sahip bulunmaktadır. Ehl-i tasavvuf bu latifelere, sırasıyla “kalb”, “ruh”, “sır”, “sırru’s-sır”, “hafî” ve “ahfâ” adını vermektedir. Ancak hiçbir ruhî terbiyeden geçmemiş olan insanda, kalb latifesinin dışındaki diğer latifeler açığa çıkıp, aktif hale gelememektedir. Bu tür bir insanda daha ziyade nebatî ve hayvanî ruh hâkim konumda⁶⁵ bulunmaktadır.

İnsanın aslî misyonu olan “kemâl”e ulaşmak üzere katetmiş olduğu mânevî mertebelerin hepsine birden “seyr-i urûcî/yükseliş seyri” denilmektedir. Bu yükseliş seyrinin basamakları, nefsânî yolu esas alıp, riyâzet ve mücâhedeye ağırlık veren sûfîlerde, “nefs-i emmâre”, “nefs-i levvâme”, “nefs-i mülhime”, “nefs-i mütmainne”, “nefs-i râziye”, “nefs-i marziyye” ve “nefs-i kâmile” denilen nefis mertebeleri; ruhânî yolu benimseyip, aşk ve cezbeyi ön planda tutan sûfîlerde ise, “letâif-i sitte” denilen kalb, ruh, sır, sırru’s-sır, hafî ve ahfâ olarak isimlendirilen ruhî latifelerdir. İnsan bu basamakları geçtikçe mânevî derecesi de tedricen yükselmekte ve neticede “insân-ı kâmil” makamına ulaşmaktadır⁶⁶.

Esasen “ahlak” ve “marifet”ten ibaret olan “şeriat”, “tarikât”, “hakikat” ve “marifet” mertebelerini elde etmek, mânevî mücadele olarak isimlendirilen seyr-i sülûk ile mümkün olmaktadır.

Söz konusu manevî mücadeledenin esasını, kalbin temizlenmesinden ibaret olan “tezkiye” ve akabinde manevî ilimlerle süslenmesi mânasına gelen “tahliye” teşkil etmektedir. Tezkiye kalbi, bâkî saâdeti kazanmaktan alıkoyan haricî meşguliyetlere ve bedenî saâdetlere meyilden temizlemek⁶⁷; tahliye ise, kalbi, bütün ilâhî kitaplarda bulunan mârifet ve hikmetlerle, verâset ve dirâset ilimlerinden ibâret kuds âleminin hakikatleri ve âhîret ahvâline ilişkin yakînî ilimlerle süslemek demektir⁶⁸.

Bu işlem, sonuç olarak insan-ı kâmil makamına ulaşmayı hedefleyen bir kalbin, mutlaka güzel ahlak ile süslenmesi gerektiğini göstermektedir.

Tasavvufta “marifetullah” olarak isimlendirilen Allah’ı tanıma ve bilmenin yolu, seyr-i sülûk olarak tarif edilen mânevî merâtibi kat etmekten geçmektedir. İnsan, bu manevî mücadele neticesinde söz, fiil ve ahlakında mükemmelliği, bir başka ifade ile “güzel ahlakı” elde ettiği taktirde, “ma’rifetullah” denilen Allah’ı hakkıyla tanıma ve bilme şuuruna ulaşabilmekte ve bunun sonucunda da “insân-ı kâmil” derecesine terakki edebilmektedir.

“Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır⁶⁹” âyeti ile, Allah Resûlu’nun ifade ettiği “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim⁷⁰” hadisi birlikte değerlendirildiğinde, Yaraticının insandan Allah’ı çokça zikrederek, kendisine ve dârı bekâ’ya ulaşmayı hedeflemesini istediği; söz konusu hedeflerine ulaşmada en güzel örneğin Allah Resûlu (s)’nde bulunduğu; Allah Resûlu (s)’nün esas hedefinin ise, “güzel ahlak”ı tamamlamak olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁴ Müslim, Sahih, “Tefsiru’l-birr ve’l-ism” 5, (III, 1980), hadis no: 2553; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 182

⁶⁵ Türer, age., s. 11-12

⁶⁶ Türer, age., s. 13

⁶⁷ Ergül, age., II, 33

⁶⁸ Ergül, age., II, 35

⁶⁹ Ahzâb, 33/21

⁷⁰ Mâlik b. Enes, Muvatta, Mevsûatü’s-Sitte, el-Kütübü’s-Sitte ve Şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, “Hüsnu’l-Huluk” I, (II, 904), hadis no: 8

Bu durumda, insanın “güzel ahlak” sahibi olmasının Yaratıcının esas maksadı olduğu, “güzel ahlak” esaslarının Resûlullah (s) tarafından en kâmil mânada temsil edildiği ve bu nedenle söz konusu esasların, ancak Resûllah’ın söz ve fiilerinden öğrenilebileceği söylenebilir. Mutasavvıflar, en üst düzeyde “insan-ı kâmil”i temsil eden şahsiyetin Resûlullah (s) olduğunu ifade etmektedirler. Resûlullah (s)’ın, yukarıda belirtildiği üzere “güzel ahlak”ı tamamlamak ve “güzel örnek” olmak üzere gönderildiği dikkate alındığında, “güzel ahlak”ın “insan-ı kâmil” olmada esas unsur olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tasavvuftaki “insan-ı kâmil”i, asaleten Hz. Muhammed (s) temsil etmektedir. Bütün enbiyâ ve evliyâ birer insan-ı kâmil olmalarına rağmen, kendilerinde Allah’ın bütün esmâsı kemâl derecesinde tecellî etmemektedir. Bunlarda icmalen tecellî eden isim ve sıfatlar, Resûllah (s)’ta tafsîlen tecellî etmektedir. Her sûfî, bütün mertebeleri aşarak “insan-ı kâmil” mertebesi olan “Hakikat-ı Muhammediyye”ye ulaşmayı hedeflemektedir. Bu nedenle tasavvuf erbabı, ferdî planda insan-i kâmil olabilme hedefini sürekli ön planda tutmakta, kozmik anlamda en mükemmel şekilde yaratılan insanın, fert planında da kemale ulaşabilmesi için ilim-amel bütünlüğünü sağlamaya ve marifet ufkuna yükselmeye gayret sarf etmesi gerektiğini belirtmektedirler⁷¹.

Vücûd mertebelerinin yedili tasnifinde ikinci mertebeye olan “Taayyün-i Evvel” mertebesine aynı zamanda “Hakikat-ı Muhammediyye” veya “İnsan-i Kâmil” adı da verilmektedir. Buradaki “Hakikat-ı Muhammediyye”, zaman ve mekân sınırlarının dışında saf metafizik bir ilkedir⁷². Adı geçen ikinci mertebedeki “İnsan-i Kâmil/Hakikat-ı Muhammediyye” ile yedinci mertebeye yer alan “İnsan-i Kâmil” arasındaki fark, birincisinin Allah’ın ilminde (mânen), ikincisinin ise maddeten zuhur etmiş olmalarıdır⁷³.

İnsana insanlık vasfını, ruhu kazandırılmaktadır. Ruh bakımından hayvan mertebesinde bulunan bir insan, suret bakımından ne kadar mükemmel olsa da yine hayvan mertebesinde bulunmaktadır. Azîz Nesefî “şeriat”, “tarikât” ve “hakikat”ın genel amacını dört prensiple izah etmektedir: Bunlar; doğru sözlü, doğru davranışlı, güzel huylu ve âlim olmaktır. Bu dört prensip, aynı zamanda ahlakın da genel amacı olarak kabul edilmektedir⁷⁴.

Azîz Nesefî’ye göre güzel ahlaka sahip bir insan, hem ruh hem de beden itibarıyla mükemmel olmakla birlikte aynı zamanda bu vesileyle metafizik hakikatlere ulaşması da mümkün olmaktadır⁷⁵. O, insan-i kâmilî “şeriat, tarikât ve hakikatte tam olan insan” şeklinde tarif etmekte ve “kâmil insan”ın, iyi söz, iyi hareket, iyi ahlak ve bilgide kemâle ulaşmış insan olduğunu ifade etmektedir⁷⁶.

Tasavvufî telakkîde her insan, bu anlamıyla “insan-i kâmil” olmaya aday olmaktadır. Çünkü insan bu kabiliyette yaratılmıştır. Bu nedenle kabiliyetlerini, gereğine uygun metotlarla geliştirebilenler o makama erişebilmektedirler⁷⁷.

Bir hadis-i kutsî’de Allah Teâlâ’nın “Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse, ben de ona harp ilan ederim. Kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle yaklaşamaz. Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, neticede ben onu severim. Onu sevdiğimde onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden

⁷¹ Abdülhakim Yüce, Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna, Tasavvuf Dergisi, Sayı: 14, Ankara 2005, s. 64

⁷² Yüce, agm., s. 64

⁷³ Yüce, agm., s. 65

⁷⁴ Düzen, age., s. 210-211

⁷⁵ Düzen, age., s. 210-211

⁷⁶ Azizüddin Nesefî, Tasavvuf’ta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil, çev. Mehmet Kanar, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 14

⁷⁷ Yüce, agm., s. 65

istediğinde mutlaka veririm. Bana sığındığında onu korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüde düşmedim. O ölümü sevmez. Ben de onun sevmediği şeyi sevmem⁷⁸ buyurduğu ifade edilmektedir.

Bu durumda bir insanın, farz ibadetlere ilaveten sürekli olarak nafile ibadetleri de ifâ etmesi halinde mahbûbiyete nâil olacağı, bu mahbûbiyet neticesinde velâyet derecesine terakkî edeceği, bu dereceye ulaşan bir kimsenin ise, Allah'ın işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı mesâbesinde olacağı anlaşılmaktadır.

Ahmet Avnî Konuk'un "Hakk, insan-ı kâmil ile görür, işitir, bilir, bütün kevnî sıfatlarla muttasıf olur, her mertebenin lezzet ve elemi tadar. Hakk'ın zevkleri, "insan-ı kâmil" in zevkleri; "insan-ı kâmil" in zevkleri, Hakk'ın zevkleridir⁷⁹" sözleri, yukarıda bahsi geçen hadis-i kudsinin izâhı mahiyetindedir.

Esmâ-i İlahiye, en kâmil mânada insan aynasında tecellî etmektedir. Ayna ne kadar parlak ve cilalı ise, görüntü de o nispette berrak ve net olmaktadır. İnsan bir ayna olduğu gibi, kalp de, bir aynadır. Bu aynaların pas ve kirden temizlenerek cilalanması, kalbin riyazetlerle tasfiye edilmesi ve mâsivâdan uzaklaştırılması demektir. Tasavvufun hedefi, kalbi saf ve arınmış bir ayna haline getirerek, kendisine yansıyan şeyleri göstermesini sağlamaktır⁸⁰. İnsan, kalp aynasının büyüklüğü, istidadı ve parlaklığı oranında esmâ-i ilahiyeyi yansıtmaktadır. İnsan-ı kâmillerin mânevî mücadele sonucunda elde ettikleri kalp ayineleri, kabiliyet ve berraklığın zirvesinde olduğundan, bütün ilâhî isimleri en mükemmel mânada yansıtmaktadırlar.

SONUÇ

Cenâb-ı Hakk, cemal ve kemalini görmek ve göstermek istediğinden kâinatı yaratmıştır. Kâinat içerisinde şuur sahibi olan insan sınıfını, insanlar içerisinde de insan-ı kâmil denilen peygamberler ve velî kullarını seçmiş ve kendisine muhatap kabul etmiştir.

Vücûd-u Mutlak'ın kendisini ızhârı, esmâ, sıfat ve fiilleriyle tecellî etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Yaratıcının bütün esmâ ve sıfatlarının eksiksiz ve parlak bir surette aksettığı tek ayna insandır. İnsan kâinat ağacının hem çekirdeği hem meyvesi; hem sebebi, hem de sonucudur.

İnsan nefis ve ruh sahibi olması nedeniyle, hem ulvî hem de süflî âleme ait özellikler taşımaktadır. Nefis ve nefse ait husûsiyetler, insanın süflî yönünü; ruh ve ruha ait husûsiyetler ise, ulvî yönünü temsil etmektedir. Bu zıt husûsiyetler mütemâdiyen mücadele halindedirler. İnsan, yapısında nefse ait özellikler hâkim olduğunda tedennî etmekte, ruha ait özellikler hâkim olduğunda ise terakkî etmektedir.

Vahdet-i vücûd ekolüne mensup mutasavvıflarca geliştirilen insan-ı kâmil telakkisine göre, seyr-i sulûk denilen manevî mücadele çerçevesinde yapılan nefis ve ruh terbiyesi neticesinde, insan, kendisinde var olan latifeleri geliştirerek, diğer bir ifade ile güzel ahlaka sahip olarak, Vücûd-ı Hakk'ın bütün esmâ, sıfat ve fillerini en mükemmel şekilde yansıtan "insan-ı kâmil" derecesine çıkabilmektedir.

İslamî esasların künhünü oluşturan ahlak-ı hasene, sahibini "kâmil mümin" derecesine çıkarmakta ve kıyâmet günü terazide diğer amellerine oranla ağırlıklı konumu ile ona üstünlük kazandırmaktadır.

⁷⁸ Buhârî, age., "rikâk" 38, (VII, 190)

⁷⁹ Konuk, age., I, 63

⁸⁰ Ekrem Demirli, Fusûsu'l-Hikem Şerhi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 271

Hız. Peygamber (s)'in, bütün hayatı boyunca hem kavli hem de fiili olarak, güzel ahlâkın en zirve örneklerini sergilediği, her vesileyle Allah'tan kendisini güzel ahlaka ulaştırmasını ve kötü ahlâktan da uzaklaştırmasını istediği görülmektedir.

Tasavvufî telakkide her insan, "insan-i kâmil" olmaya aday konumundadır. Çünkü insan bu kabiliyette yaratılmıştır. Bu nedenle kabiliyetlerini inkişaf ettirebilen insanlar, "insan-i kâmil" makamına ulaşabilmektedirler.

"Mekârim-i ahlak"ı tamamlamak üzere gönderilmiş olan Resûl-i Ekrem Efendimiz (s), "İnsan-ı kâmil" vasfını en üst seviyede ve asâleten temsil etmektedir. Diğer insanlar ise, Resûlullah (s)'ın temsil ettiği mekârim-i ahlakı elde edebildikleri miktarda "insan-ı kâmil" derecesine yaklaşmış olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Muhammed b. İsmail, Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilibâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis alâ elsinetî'n-nâs, Müessesetu menâhili'l-irfân, Beyrut ts./Mektebtu'l-gazâlî, Dimaşk ts.
- Ahmed b. Hanbel, Müsnedü İbn Hanbel, Mevsûatü's-Sitte, el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuha, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-VI c.
- Ahmed Naîm, İslâm Ahlâkının Esasları, (sad. Recep Kılıç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Aydın, Mehmet S., "İnsân-ı Kâmil", DİA, İstanbul 2000.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, Sahîhu'l-Buhârî, Mevsûatü's-Sitte, el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-VIII c.
- Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. bsm., İstanbul 2009.
- Demirci, Mehmet, "Nûr-ı Muhammedî", DEÜİFD, sayı: 1, İzmir 1983.
- Demirli, Ekrem, Fusûsu'l-Hikem Şerhi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- Düzen, İbrahim, Aziz Neseî'ye Göre Allah, Kâinât ve İnsan, Şanlıurfa İlâh. Fak. Geliştirme Vakfı Yay., Ankara 1991.
- Ergül, Necmettin, Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vîl fî Dekâiki't-Tenzîl Adlı Eserinin 1.Cildinin Tahkik ve Tahrîci, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003, I-II c.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim el-İfrikî el-Mısırî, Lisânu'l-'Arab, 1. bsm., Dâru Sâdır, Beyrut ts., I-XV c.
- İzutsu, Toshihiko, İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Abahtar-Kavramlar, çev. Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1998.
- Kam, Ferit- Aynî, M. Alî, İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.
- Kâşânî, Abdurrezâk, Hakâiku't-Te'vîl fî Dekâiki't-Tenzîl, Sül. Ktp. Sül. Koll. Nr. 113, 684 vr.
- Kılıç, Mahmud Erol, Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş, III. bsm., Sufi Kitap, İstanbul 2011.
- Konuk, Ahmed Avni, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul 1994, I-IV c.
- Mâlik b. Enes, Muvatta, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-II c.
- Müslim b. Haccâc, Sahîhu Müslim, Mevsûatü's-sitte, el-kütübü's-sitte ve şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-III c.
- Neseî, Azizüddin, Tasavvuf'ta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil, çev. Mehmet Kanar, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.
- Neseî, Ahmet b. Şuayb, Sünenü Neseî, Mevsûatü's-Sitte, el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ, Dâru Sahnûn-Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992, I-VIII c.

-
- Schimmel, Annamarie, Tasavvufun Boyutları, çev. Yaşar Keçeci, İstanbul 2000.
- Çağrı, Mustafa, "Ahlâk", DİA., İstanbul 189.
- Türer, Osman, Tasavvufî Düşüncede İnsan, Tasavvuf Dergisi, sayı: 5, Ankara 2001.
- Uludağ, Süleyman, Tasavvuf İstılahları, (Doğuş Devrinde Tasavvuf Taarruf Adlı Eser'in Sonunda), Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
- Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 2000.
- Yüce, Abdulhakim, Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna, Tasavvuf Dergisi, sayı: 14, Ankara 2005.